

Wyrok z dnia 30 września 2004 r., IV CK 20/04

Stwierdzenie przez Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 20 lutego 2002 r., K 39/00 (OTK-A Zb.Urz. 2002, nr 1, poz. 4) niezgodności z Konstytucją przepisów art. 2 ust. 1 i 3 ustawy z dnia 23 czerwca 1995 r. o zmianie ustawy o pracowniczych ogrodach działkowych (Dz.U. Nr 99, poz. 486 ze zm.) stwarza podstawy do ustalenia, w drodze powództwa przewidzianego w art. 189 k.p.c., nieważności umowy przeniesienia użytkowania wieczystego, zawartej na podstawie przepisów uznanych za niezgodne z Konstytucją, także przed ogłoszeniem tego wyroku.

Sędzia SN Iwona Koper (przewodniczący)

Sędzia SN Irena Gromska-Szuster (sprawozdawca)

Sędzia SN Kazimierz Zawada

Sąd Najwyższy w sprawie z powództwa Gminy W. przeciwko Polskiemu Związkowi Działkowców w W. o ustalenie nieważności umowy, po rozpoznaniu na rozprawie w Izbie Cywilnej w dniu 30 września 2004 r. kasacji strony pozwanej od wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 12 lutego 2003 r.

oddalił kasację i zasądził od strony pozwanej na rzecz strony powodowej kwotę 1800 zł tytułem zwrotu kosztów postępowania kasacyjnego.

Uzasadnienie

Powodowa Gmina wnosila o ustalenie, że zawarta przez nią w dniu 18 marca 1998 r. z Polskim Związkiem Działkowców w W. umowa nieodpłatnego oddania pozwanemu w użytkowanie wieczyste wskazanych w pozwie działek jest nieważna jako zawarta w wykonaniu obowiązku określonego w przepisie ustawy uznanym przez Trybunał Konstytucyjny za sprzeczny z Konstytucją.

Sądy obu instancji ustaliły, że zawarcie umowy nastąpiło na podstawie art. 2 ustawy z dnia 23 czerwca 1995 r. o zmianie ustawy o pracowniczych ogrodach działkowych (Dz.U. Nr 99, poz. 486 ze zm.), przyznającego Polskiemu Związkowi

Działkowców roszczenie o nieodpłatne ustanowienie użytkowania wieczystego gruntów wchodzących w skład pracowniczych ogrodów działkowych, jeżeli w dniu 5 grudnia 1990 r. i w dniu wejścia w życie ustawy był on użytkownikiem tych gruntów. Powyższy przepis, w zakresie jego punktu 1 i 3, uznany został przez Trybunał Konstytucyjny za niezgodny z art. 165 ust. 1 oraz art. 167 ust. 1, 2 i 3 Konstytucji, przy czym orzeczenia w tym przedmiocie zostały wydane dwukrotnie: po raz pierwszy w dniu 20 listopada 1996 r., K 27/95 (OTK Zb.Urz. 1996, nr 6, poz. 50), kiedy wskutek odrzucenia przez Sejm orzeczenia Trybunału zakwestionowany przepis nie został usunięty z porządku prawnego i po raz drugi w dniu 20 lutego 2002 r., K 39/00 (OTK-A Zb.Urz. 2002, nr 1, poz. 4).

Sądy obu instancji uznały, że wyrok Trybunału z dnia 20 lutego 2002 r. wywołuje skutki z mocą wsteczną, a zatem nie istniała podstawa prawna, na której oparta była kwestionowana umowa, a powód nie może powoływać się na zasadę ochrony praw nabytych. Jednakże Sąd pierwszej instancji oddalił powództwo, stwierdzając, że stan faktyczny i prawny sprawy uzasadnia, zgodnie z art. 189 k.p.c., roszczenie o ustalenie nieistnienia stosunku prawnego powstałego na podstawie niekonstytucyjnego przepisu, a nie zgłoszenie żądania ustalenia nieważności umowy.

W wyniku apelacji strony powodowej Sąd Apelacyjny w Białymstoku zaskarżonym wyrokiem z dnia 12 lutego 2003 r. zmienił wyrok Sądu Okręgowego i ustalił, że wskazana wyżej umowa jest nieważna. Sąd stwierdził, że zakwestionowanej umowy nie można uznać za czynność prawną nieistniejącą, skoro obie strony, w celu wywołania skutków prawnych, złożyły zgodne oświadczenia woli, które zawierają wszystkie przedmiotowo istotne elementy umowy przeniesienia użytkowania wieczystego. Jest to natomiast umowa nieważna na podstawie art. 58 § 1 k.c., zawarta na podstawie przepisów sprzecznych z Konstytucją, które już od chwili wydania przez Trybunał Konstytucyjny pierwszego orzeczenia w 1996 r. nie korzystały z domniemania zgodności z ustawą zasadniczą.

W kasacji od powyższego wyroku, opartej na obu podstawach przewidzianych w art. 393¹ k.p.c., strona pozwana w ramach pierwszej podstawy zarzuciła naruszenie art. 58 § 1 k.c. w związku z art. 2 ust. 1 i 3 ustawy z dnia 23 czerwca 1995 r. o zmianie ustawy o pracowniczych ogrodach działkowych oraz art. 165 ust. 1, 2 i 3, a także art. 190 ust. 3 i 4 Konstytucji przez przyjęcie, że wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 lutego 2002 r. przesądza nieważność umowy zawartej

przez strony w dniu 18 marca 1998 r., oraz naruszenie art. 353¹ k.c. w związku z art. 8 ustawy z dnia 6 maja 1981 r. o pracowniczych ogrodach działkowych, znowelizowanej ustawą z dnia 23 maja 1995 r., przez wykluczenie możliwości sanacji spornej umowy, przez nadanie jej nieodpłatnego charakteru wolą stron. W ramach drugiej podstawy kasacyjnej skarżący zarzucił naruszenie art. 224 § 1 k.p.c. w wyniku zamknięcia rozprawy przed dostatecznym wyjaśnieniem, czy powód dochodzi ustalenia nieważności umowy, czy tylko jej nieodpłatnego charakteru.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje: (...)

Zagadnieniem o podstawowym znaczeniu dla rozstrzygnięcia rozpoznawanej sprawy jest kwestia zakresu czasowego skutków orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 lutego 2002 r., stwierdzającego niezgodność z Konstytucją przepisów art. 2 ust. 1 i 3 ustawy z dnia 23 czerwca 1995 r. o zmianie ustawy o pracowniczych ogrodach działkowych, które stanowiły podstawę prawną spornej umowy stron. W orzeczeniu tym Trybunał nie określił terminu utraty mocy obowiązującej zakwestionowanego przepisu, a zatem, zgodnie z art. 190 ust. 3 Konstytucji, orzeczenie weszło w życie z dniem ogłoszenia, tj. w dniu 6 marca 2002 r. Z przepisu art. 190 ust. 3 Konstytucji wyprowadza się wniosek, że orzeczenia Trybunału, co do zasady, wywierają skutek na przyszłość (*ex nunc*). Jak wskazał jednak Sąd Najwyższy m.in. w wyrokach z dnia 10 listopada 1999 r., I CKN 204/98 (OSNC 2000, nr 5, poz. 94) oraz z dnia 9 października 2003 r., I CK 150/02 (OSNC 2004, nr 7-8, poz. 132), skuteczność *ex nunc* odnosi się tylko do obowiązywania aktu prawnego uznanego przez Trybunał za niekonstytucyjny, a nie do jego stosowania, przepis ustawy niezgodny z Konstytucją nie może być bowiem źródłem praw i obowiązków, a zatem przepis taki, choć obowiązujący, nie powinien być stosowany także do stanów faktycznych sprzed ogłoszenia orzeczenia Trybunału. W konsekwencji przeważa w orzecznictwie Sądu Najwyższego stanowisko opowiadające się za skutecznością orzeczeń Trybunału z mocą wsteczną (*ex tunc*), od chwili wydania zakwestionowanego aktu normatywnego lub od chwili wejścia w życie Konstytucji. Na jego poparcie przytaczany jest argument odwołujący się do art. 190 ust. 4 Konstytucji, zgodnie z którym orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego o niezgodności z Konstytucją aktu normatywnego, na podstawie którego zostało wydane prawomocne orzeczenie sądowe, ostateczna decyzja administracyjna lub rozstrzygnięcie w innych sprawach, stanowi podstawę do wznowienia postępowania, uchylenia decyzji lub innego rozstrzygnięcia na

zasadach i w trybie określonych w przepisach właściwych dla danego postępowania, a regulacja ta odnosi się także do orzeczeń i decyzji wydanych przed ogłoszeniem wyroku Trybunału.

Argumenty przemawiające za takim stanowiskiem, przedstawione m.in. we wskazanym wyżej wyroku Sądu Najwyższego z dnia 9 października 2003 r., podziela Sąd Najwyższy w składzie orzekającym. W odniesieniu do rozpoznawanej sprawy dodać jedynie należy, że Trybunał Konstytucyjny, omawiając w wyroku z dnia 20 lutego 2002 r. jego skutki, stwierdził, że utrata mocy obowiązującej art. 2 ust. 1 i 3 ustawy z dnia 23 czerwca 1995 r. o zmianie ustawy o pracowniczych ogrodach działkowych ma znaczenie nie tylko dla stosunków prawnych zaistniałych po ogłoszeniu tego wyroku, lecz także dla oceny umów przeniesienia wieczystego użytkowania zawartych przed tą datą. Usunięcie z porządku prawnego powyższych przepisów stwarza bowiem przesłankę wzruszenia trwających nadal skutków wadliwego, bo dokonanego na podstawie niezgodnych z Konstytucją przepisów, nabycia prawa użytkowania wieczystego. Przepis art. 190 ust. 4 Konstytucji uzasadnia wzruszenie nie tylko wyroków sądowych stanowiących podstawę nabycia użytkowania wieczystego w oparciu o niezgodne z Konstytucją przepisy art. 2 ust. 1 i 3 omawianej ustawy, lecz uzasadnia także podważenie czynności prawnych (umów) zawartych w oparciu o te przepisy. Skoro bowiem, zgodnie z wolą ustawodawcy określoną w art. 190 ust. 4 Konstytucji, stwierdzenie przez Trybunał niezgodności z Konstytucją przepisu ustawy pozwala na unicestwienie skutków prawomocnych orzeczeń sądowych i decyzji administracyjnych wydanych na podstawie niekonstytucyjnych przepisów jeszcze przed ogłoszeniem wyroku Trybunału, to tym bardziej uzasadnione jest pozbawienie skutków zawartych w takich samych warunkach umów, które nie korzystają z takiej trwałości, jak wyroki sądowe i decyzje administracyjne.

Dodać należy, że gdy niezaspokojenie roszczenia przewidzianego w art. 2 ust. 1 omawianej ustawy dawało podstawę do wydania przez sąd wyroku o ustanowieniu wieczystego użytkowania i wyrok taki, niezależnie od tego, w jakim czasie zapadł, podlegałby uchyleniu w wyniku wznowienia postępowania (art. 190 ust. 4 Konstytucji), to nie znajduje żadnego uzasadnienia, jako sprzeczne z zasadą równego traktowania oraz zapewnienia równego prawa do sądu, pozbawienie możliwości dochodzenia uchylenia skutków umowy o przeniesieniu użytkowania

wieczystego tylko dlatego, że strona zobowiązana niekonstytucyjnym przepisem ustawy zawarła umowę w tym przedmiocie i nie dopuściła do procesu sądowego.

Nie jest przy tym uzasadnione odwoływanie się do zasady praw nabytych jako uniemożliwiającej pozbawienie nabywcy prawa użytkowania wieczystego nabytego jeszcze przed ogłoszeniem wyroku Trybunału o niezgodności z Konstytucją przepisów stanowiących podstawę prawną nabycia. Jak trafnie wskazał Trybunał Konstytucyjny w omawianym wyroku, przepisy art. 2 ust. 1 i 3 ustawy o zmianie ustawy o pracowniczych ogrodach działkowych nie mogły korzystać z domniemania zgodności z Konstytucją już od chwili wydania przez Trybunał pierwszego wyroku w 1996 r. stwierdzającego tę niezgodność, która nie ustała w wyniku uchwały Sejmu o odrzuceniu orzeczenia Trybunału. Świadomość niezgodności z konstytucją przepisów stanowiących podstawę nabycia prawa nie pozwala na skuteczne powoływanie się przez nabywcę na zasadę ochrony praw nabytych.

Z tych względów należy uznać, że stwierdzenie przez Trybunał Konstytucyjny wyrokiem z dnia 20 lutego 2002 r. niezgodności z Konstytucją przepisów art. 2 ust. 1 i 3 ustawy z dnia 23 czerwca 1995 r. o zmianie ustawy o pracowniczych ogrodach działkowych stwarza możliwość wzruszenia, w drodze powództwa przewidzianego w art. 189 k.p.c., umowy o przeniesieniu użytkowania wieczystego, zawartej na podstawie przepisów uznanych za niezgodne z Konstytucją także przed ogłoszeniem powyższego wyroku.

Umowa taka, podobnie jak wyroki i decyzje wskazane w art. 190 ust. 4 Konstytucji, może być podważona na zasadach i w trybie określonych w przepisach właściwych dla danego postępowania, tj. w drodze powództwa przewidzianego w art. 189 k.p.c. Jest ono określone przez ustawodawcę jako żądanie ustalenia przez sąd istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa. Nie oznacza to jednak, że dopuszczalne jest tylko takie określenie roszczenia. W istocie pod wskazanym pojęciem ustawowym mieści się także przykładowo powództwo o ustalenie nieważności czy bezskuteczności umowy, których uwzględnienie prowadzi w konsekwencji do nieistnienia określonego stosunku prawnego jako wynikającego z nieważnej lub bezskutecznej czynności prawnej. Skoro jednak skutek określony w tym przepisie może być wywołany przez różne przyczyny, obowiązkiem powoda jest określenie, czy podstawą roszczenia zgłoszonego na podstawie art. 189 k.p.c. jest zarzut nieważności, bezskuteczności czy nieistnienia czynności prawnej, choć bowiem stwierdzenie każdej z tych wadliwości może prowadzić do skutku w postaci

nieistnienia stosunku prawnego lub prawa, to ich przesłanki są różne, a ich wykazanie obciąża powoda.

W literaturze przyjmuje się, że czynność prawna nie istnieje wówczas, gdy w ogóle nie było oświadczenia woli lub gdy nie określono *essentialia negotii*. Jak słusznie stwierdził Sąd Apelacyjny, tego rodzaju wadliwość zaskarżonej umowy nie występuje, strony bowiem złożyły ważne i zgodne oświadczenia woli nakierowane na wywołanie określonych skutków prawnych oraz uzgodniły wszystkie istotne postanowienia umowy. Przyczyną wadliwości umowy jest natomiast brak podstawy prawnej jej zawarcia, wynikający ze stwierdzenia niezgodności z Konstytucją przepisów, na podstawie których została zawarta, nakładających na stronę powodową obowiązek nieodpłatnego przeniesienia na stronę pozwaną określonych nieruchomości.

Zgodnie z art. 234 k.c. w związku z art. 156 k.c., przeniesienie wieczystego użytkowania jest czynnością prawną kausalną, co oznacza, że ważność takiej umowy zależy od istnienia zobowiązania (podstawy prawnej) do jej zawarcia. W rozpoznawanej sprawie podstawą prawną zawarcia kwestionowanej umowy, ujawnioną w akcie notarialnym, był ustawowy obowiązek strony powodowej zawarcia takiej umowy, wynikający z art. 2 ust. 1 i 3 omawianej ustawy. Stwierdzenie przez Trybunał niezgodności tego przepisu z Konstytucją i wyeliminowanie go z obiegu prawnego, wywołujące skutek wsteczny, od daty wejścia w życie ustawy nowelizacyjnej, sprawiło, że nie istniała podstawa zawarcia przedmiotowej umowy, a umowa przeniesienia użytkowania wieczystego oparta na nieistniejącej podstawie prawnej jest nieważna (art. 156 k.c.). Z tych względów Sąd Apelacyjny prawidłowo stwierdził nieważność przedmiotowej umowy, a zatem zaskarżony wyrok odpowiada prawu, choć jako podstawę prawną rozstrzygnięcia wskazano w nim przepis art. 58 § 1 zamiast art. 156 k.c.

Umowa nieważna na podstawie art. 156 k.c. nie podlega konwersji ani konwalidacji, niemożliwe jest zatem „nadanie jej nieodpłatnego charakteru wolą stron”, jak w kasacji żądała strona pozwana. Strony natomiast mogą, przy pełnym poszanowaniu zasady dobrowolności i swobody umów (art. 353¹ k.c.), zawrzeć w przyszłości umowę przeniesienia użytkowania wieczystego na podstawie art. 8 ustawy z dnia 6 maja 1981 r. o pracowniczych ogrodach działkowych (jedn. tekst: Dz.U. z 1996 r. Nr 85, poz. 390 ze zm.).

Nieskuteczne są również twierdzenia kasacji zarzucające Sądowi Apelacyjnemu nierozważenie możliwości uznania za nieważne tylko tych postanowień umowy, które stanowią o jej nieodpłatnym charakterze. Pomijając niekonsekwencję stanowiska strony pozwanej, polegającą na jednoczesnym żądaniu zarówno uznania umowy za dobrowolną umowę nieodpłatnego przeniesienia użytkowania wieczystego zawartą na podstawie art. 8 ustawy o pracowniczych ogrodach działkowych, jak i za umowę, w której nieważne jest tylko postanowienie o jej nieodpłatnym charakterze, przede wszystkim trzeba stwierdzić, że stawiając ten zarzut nie wskazała przepisu, który został naruszony. Jak przyjął Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 12 maja 2000 r., V CKN 1029/00 (OSNC 2001, nr 6, poz. 83), w wypadku, gdy nieważność czynności prawnej wynika z innych przepisów niż art. 58 § 1 i 2 k.c., o ważności pozostałych postanowień umowy można rozstrzygać, stosując w drodze analogii art. 58 § 3 k.c. Strona pozwana zatem, zgłaszając ten zarzut, powinna wskazać na naruszenie art. 58 § 3 k.c., czego nie uczyniła. Niezależnie jednak od tego trzeba też stwierdzić, że strona powodowa, żądając uznania nieważności umowy ze wskazaniem na niekonstytucyjność przepisu art. 2 ust. 1 i 3 ustawy o zmianie ustawy o pracowniczych ogrodach działkowych, powołała się na niezgodność z Konstytucją zarówno narzucenia samego obowiązku zawarcia takiej umowy, jak i jej nieodpłatnego charakteru, na co wskazał Trybunał Konstytucyjny i co w istocie przesądza nieważność całej umowy jako zawartej w wyniku nałożenia przez ustawę sprzecznego z Konstytucją obowiązku zawierania umów tego rodzaju.

Nie może też budzić wątpliwości, że nieodpłatny charakter przedmiotowej umowy należał do jej istotnych postanowień, bez których nie zostałaby ona zawarta (art. 58 § 3 k.c.). Wynika to wprost zarówno ze stanowiska strony pozwanej ujętego we wniosku o oddanie gruntu w wieczyste użytkowanie, jak i z protokołu uzgodnień. Nie było zatem żadnych podstaw do rozważania przez Sąd Apelacyjny ewentualnej możliwości pozostawienia w mocy części zakwestionowanej umowy, przyczyną zgłoszonego roszczenia było bowiem nie to, że umowa miała nieodpłatny charakter, lecz to, że strona powodowa w ogóle nie chciała jej zawrzeć, a została do tego zobowiązana przepisem niezgodnym z Konstytucją.

Mając to na względzie Sąd Najwyższy na podstawie art. 393¹² k.p.c. oddalił kasację jako nieuzasadnioną.

